

УДК 93/94(477)«1985/1995»

DOI: 10.30840/2413-7065.3(72).2019.179022

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМИН УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ З УКРАЇНОЮ У ПЕРІОД ВІД СЕРЕДИНИ 80-Х ДО СЕРЕДИНИ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Любов ОТРОШКОorcid.org/0000-0002-1204-7493

науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті проаналізовано особливості етнокультурних взаємин «Україна – діаспора» у період від середини 80-х до середини 90-х років ХХ ст. Теоретично обґрунтовано, що взаємовідносини України та діаспори змінювалися від спорадичних контактів, підпорядкованих тоталітарній адміністративно-командній системі, до комплексної взаємовигідної співпраці на демократичних засадах. Виявлено, що у результаті цих взаємовідносин між Україною та діаспорою виникає спільний етнокультурний простір, який сприяє збереженню та розвитку української ідентичності та комплексу етнокультурних взаємин. Простежено етнокультурні зміни, що сталися у кризовий період розпаду СРСР, і нові проблеми, що з'явилися перед Україною на переломному етапі розвитку. Доведено, що в цей період вирішенню як внутрішніх, так і зовнішніх проблем України сприяла українська діаспора. Розглянуто стосунки України з діаспорою в усіх ключових сферах етнокультурних взаємин. Виділено два основних етапи етнокультурного державно-політичного розвитку – 1985–1991 рр. та 1991–1995 рр. Виявлено, що взаємовідносини України й діаспори до та після здобуття незалежності Україною докорінно відрізнялися. Показано, що на першому етапі контакти України з представниками діаспори були епізодичними та здійснювалися лише під безпосереднім наглядом і жорстким контролем радянських спецслужб. В Україні відбувалися політичні репресії, мовне і культурне зросійщення, а національна еліта була змушена виконувати настанови компартії. Українцям за межами України теж загрозувала етнокультурна асиміляція, тому відбувалося духовне, культурне й релігійне єднання світового українства. На другому етапі, тобто після здобуття незалежності, взаємостосунки України і діаспори зазнали суттєвих трансформацій. Свідченням цього стала поява спільного етнокультурного простору, у координатах якого об'єдналися зусилля представників України та діаспори у боротьбі за подолання наслідків насильницької асиміляції та становлення сильної й вільної країни.

Ключові слова: Україна; українці; українська діаспора; етнокультурні процеси; етнокультурні взаємини; середина 80-х – середина 90-х років ХХ століття.

SPECIFICS OF ETHNOCULTURAL RELATIONS BETWEEN THE UKRAINIAN DIASPORA AND UKRAINE IN THE PERIOD FROM THE MID-1980s TO THE MID-1990s

Liubov OTROSHKO

research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article analyzes the peculiarities of ethnocultural relations between Ukraine and its diaspora in the period from the mid-1980s to the mid-1990s. It is theoretically substantiated that relations between Ukraine and the diaspora were altering from sporadic contacts, subordinate

© Отрошко Л.

to the totalitarian administrative-command system, to the systematic and comprehensive, mutually beneficial cooperation on a democratic basis. It is revealed that, as a result of these relations, a common ethnocultural space was formed, contributing to the preservation and development of the Ukrainian identity and the complex of ethnocultural relations. Ethnocultural changes that occurred during the critical period of the USSR's collapse and the new problems which Ukraine faced at that turning point of its development are traced. It is proved that during that period the Ukrainian diaspora contributed to solving both internal and external problems of Ukraine. Ukraine's relations with the diaspora in all key areas of ethnocultural relations are considered. Two main stages of ethnocultural and political development of the state are distinguished: 1985–1991 and 1991–1995. It is found that after Ukraine had gained independence, its relations with the diaspora radically changed. Those shifts took place in all areas of the Ukrainian ethnocultural space. It is shown that during the first stage, Ukraine's contacts with representatives of the diaspora were sporadic and took place only under the direct supervision and tight control of the Soviet special services. In the time of political repressions, linguistic and cultural Russification of Ukraine, its national elite was forced to follow the instructions of the Communist Party of the USSR. Ukrainians outside Ukraine were also threatened by ethnocultural assimilation, thus uniting in spiritual, cultural, and religious senses worldwide. During the second stage, i.e. after the declaration of independence, the above mentioned relations underwent significant transformations. This was testified by the emergence of a common ethnocultural space, in which the efforts of the representatives of Ukraine and the diaspora in combating the consequences of the forced assimilation and serving the emergence of a strong and free country were combined.

Key words: Ukraine; Ukrainians; Ukrainian diaspora; ethnocultural processes; ethnocultural relations; mid-1980s–mid-1990s.

Єдиної думки вчених щодо визначення поняття етнокультурного процесу досі не існує, кожен науковець пропонує власне розуміння цього поняття. Етнокультурними вважаються всі процеси, що відбуваються в результаті історичного поступу етносу, передусім це розвиток мови, освіти і виховання, звичаїв і традицій, історії та культури, науки, релігії, політичний, міграційний, економічний розвиток, становлення держави та захист державних кордонів тощо. Концептуальні положення з цієї проблематики були висвітлені в НДР «Україна й українство в етнокультурних процесах світу» (2015–2017 рр.) та продовжують розроблятися науковцями відділу української етнології НДІУ в НДР «Етнокультурні процеси в Україні (1985–2017)» (2018–2020 рр.).

Етнокультурні процеси в Україні у період від середини 80-х до середини

90-х років ХХ ст. розгорталися на фоні важливих соціально-історичних подій, таких як криза тоталітарно-комуністичної системи, розпад СРСР, перебудова, переоцінка культурно-історичних цінностей, здобуття незалежності та розбудова української держави. Розглянути розвиток етнокультурних процесів у системі координат «Україна – діаспора» надзвичайно важливо для того, щоб виявити, які процеси відбувалися у період системної кризи та яку роль у них відіграла українська діаспора. Тож цей період загалом можна охарактеризувати як перехідний етап зміни радянсько-комуністичної системи на нову демократичну модель етнокультурного розвитку [2].

Зважаючи на історичні обставини та етнічні переслідування, українці змушені були масово емігрувати з української землі та поселятися в інших

країнах світу. У другій половині 80-х років ХХ ст. розпочалася четверта хвиля еміграції, що була пов'язана із репресіями комуністично-тоталітарного режиму а також з економічною кризою, що супроводжувала розпад СРСР. За статистикою Світового Конгресу Українців (СКУ), на сьогодні близько 20 мільйонів українців проживають за кордоном і їх кількість зростає, п'ята хвиля еміграції з кожним днем набирає обертів. Тому лише зміна вектора державної етнокультурної політики в Україні зможе її зупинити [14, 39].

Мета статті – дослідити особливості етнокультурних взаємин української діаспори з Україною та обґрунтувати внесок діаспори у збереження і розвиток української етнокультурної самобутності у період від середини 80-х до середини 90-х років ХХ ст.

Завдання – проаналізувати особливості етнокультурних взаємин української діаспори з Україною у період від середини 80-х до середини 90-х років ХХ ст.

Дослідження проведене із застосуванням порівняльного аналізу результатів історичних, етносоціологічних, етнокультурних, українознавчих досліджень та теоретичного моделювання взаємостосунків української діаспори з Україною тощо.

Проблемі дослідження етнокультурних взаємин України та української діаспори присвятили свої наукові студії Є. Антонюк, С. Вдовенко, І. Винниченко, Л. Дибчук, В. Євтух, В. Ісаїв, І. Ключковська, І. Краснодемська, Ю. Лагутов, С. Лазебник, В. Маркус, Г. Москаль, Ю. Недужко, Р. Офіцинський, І. Пасемко, А. Попок, Н. Совінська, В. Трощинський, К. Чернова, М. Шульга, М. Ярмоленко та інші. У працях згаданих науковців

простежено вплив української діаспори на хід процесів самоідентифікації, консолідації, самоорганізації українців як в Україні, так і за кордоном, а також відзначено роль діаспори у налагодженні взаємостосунків України з країнами проживання українців та її внесок у розвиток економіки, науки, освіти та культури України.

У пострадянській Україні було опубліковано ряд колективних праць, монографій тощо, серед яких: «Українська діаспора» (1991) [15], «Зарубіжні українці» (1991) [14], «Українці в зарубіжному світі» (1991) [45], «Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис» (1992) [6], «Українці в світі» (1999) [39], «Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії» (2003) [43], «Етноспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій» (2004) [13], «Закордонне українство» (2005) [12], «Закордонне українство як об'єкт державної політики» (2007) [31], «Українська діаспора як соціокультурна система» (2007) [47], «Роль західної української діаспори в етнокультурних процесах в Україні (кінець 80-х – середина 90-х років ХХ ст.)» (2018) [21] та ін.

Перехідний етап розвитку українського суспільства досліджував колектив відомих західних вчених-українознавців зі США та Канади (Торонтський університет) під керівництвом В. Ісаїва, праці яких присвячені аналізу актуальних проблем переходу українського суспільства від радянської епохи до незалежності. У збірнику розглядаються такі питання, як становлення національної держави, економічні процеси, зміни у суспільстві та тенденції розвитку української культури після здобуття незалежності [44].

Цікавий фактичний матеріал з історії української діаспори містить науково-популярний збірник «Російщення України» (1984, США). У своїх наукових розвідках, розміщених у цьому збірнику, автори І. Білінський, С. Вожаківський і М. Чировський розкривають історичні та соціально-національні проблеми руйнування економіки України, нищення і занепаду її культури [34].

Особливе наукове значення для дослідження взаємовідносин України та української діаспори має довідник «Зарубіжні українці» авторського колективу українських (С. Лазебника, Л. Лещенка, Ю. Макара, П. Орленка) та канадських вчених (Я. Балана, Б. Кравченка, Ф. Свиріпи) як перша в незалежній Україні наукова праця з історії світового українства [5, 14].

Матеріали про закордонні центри українства та українознавства, зокрема гострі проблеми сьогодення в культурному, мовному, історичному аспектах життя українського народу та української діаспори, зібрав, розглянув та проаналізував І. Пасемко. Він виділив найважливіші закордонні осередки українства в Європі, Північній та Південній Америці, Австралії, Азії. Передусім це об'єднання українців Варшави, Вроцлава, Кракова, Перемишля (Польща), Пряшів, Свидника (Словаччина), Подебрадів, Праги (Чехія), Відня (Австрія), Мюнхена (Німеччина), Парижа, Сарселя (Франція), Нью-Йорка, Нью-Джерсі, Чикаго, Філадельфії (США), Торонто, Едмонтон, Вінніпега (Канада), Буенос-Айреса (Аргентина), Куритиби, Прудентополіса (штат Парана, Бразилія), Мельбурна, Канберри, Сіднея (Австралія). У східній діаспорі осередками українства та українознавства можна

назвати Мінськ (Білорусь), Вільнюс (Литва), Ригу (Латвія), Москву, Санкт-Петербург, Тюмень, окремі осередки Зеленого й Сірого Клину (Росія), північні райони Казахстану [26, с. 355–391].

Українська діаспора започаткувала декілька наукових проектів, що стосуються енциклопедичних знань з минулого і сучасного світового українства. Зокрема, науковий проект видання багатотомної «Енциклопедії української діаспори» (ЕУД) започаткувала українська діаспора США. Ідею висунув ще В. Кубійович, а її реалізацію взяли на себе Наукове товариство ім. Шевченка та Фондація приятелів ЕУД. Силами діаспори було видано 4 томи під керівництвом професора політології Чиказького університету ім. Лойоли академіка В. Маркуся. Редакція ЕУД запросила до співпраці Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, зокрема відділення етносоціологічних та етнополітичних досліджень на чолі з членом-кореспондентом АН України В. Євтухом. У результаті спільних зусиль науковців України та діаспори 1993 р. було організовано редакційне відділення ЕУД у Києві, що продовжувало займатися дослідженнями минулого й сучасного розвитку українського етносу як в Україні, так і поза її межами [11]. Ще одну багатотомну англomовну енциклопедію Encyclopedia of Ukraine (веб-сайт <http://www.encyclopediaofukraine.com>), в якій детально розглянуто й питання діаспори, було видано впродовж 1985–1993 рр. видавництвом Торонтського університету для Канадського інституту українських студій (КІУС), Наукового товариства ім. Шевченка в Західній Європі (НТШ) та Канадської фундації українських студій

(КФУС) [49]. Для України важливо те, що енциклопедичні видання задумані і створені у співпраці з діаспорою з метою отримання найкращого, найповнішого й невикривленого джерела інформації про буття українців як в Україні, так і за кордоном.

Важливі документи з еміграції були переправлені в Україну лише після здобуття нею незалежності. В архівних фондах Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Бібліотеки імені Олега Ольжича при Фундації імені Олега Ольжича – однієї з перших наукових бібліотек незалежної України – та інших інституціях зібрано оригінальні документи, книги та інші архівні матеріали, передані представниками української діаспори України.

Передусім у сфері етнокультурних взаємин діаспори з Україною можна виділити як періоди тісної співпраці, так і зменшення зацікавленості у взаємовідносинах, проте вони ніколи не припинялися. Основна увага зосереджувалася на дипломатичних, економічних, культурних взаємозв'язках України та діаспори. Діаспора завжди впливала на міжнародну політику на користь України й була дієвим політичним та економічним інструментом збереження і розвитку української етнокультурної самобутності в країнах проживання українців.

Кінець 70-х – середина 90-х років ХХ ст. став часом масштабних міжнародно-інформаційних кампаній української діаспори, спрямованих на захист прав людини, поширення в країнах еміграції правдивої історії України, дискредитацію радянського режиму та відродження

державної незалежності України. Від середини 80-х до середини 90-х років закордонні українці почали виявляти підвищений інтерес до співробітництва з Україною. Зі здобуттям незалежності, починаючи з 1991 р., стосунки діаспори та України активізувалися. Проте згодом зацікавленість трохи зменшилася, адже повільні зміни на шляху етнокультурного розвитку та міжкультурної взаємодії й фактична неспроможність української держави належно підтримувати українців за межами України розчарували і сповільнили активну співпрацю. Міністр закордонних справ України Г. Удовенко (на посаді з 25.08.1994 р. до 17.04.1998 р.) зазначав, що «за роки незалежності відчутно скоротилися зв'язки нашої країни із закордонним українством. Закордонні українці втратили інтерес до співробітництва з Україною, який був характерним наприкінці 80-х та на початку 90-х років. Все більше виявлялися ознаки певного розчарування, пов'язані з повільними темпами розбудови та розвитку нашої держави, фактичної неспроможності України надавати належну підтримку українському загалу за її межами» [40, с. 17].

Загалом розвиток стосунків між діаспорою та Україною протягом 80-х – 90-х років можна умовно поділити на два періоди.

Перший період (1985–1991 рр.) – криза комунізму та початок лібералізації радянської України – розпочався, коли в Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) відбувалися демократичні реформи М. Горбачова, що згодом призвели до розпаду комуністичної імперії та здобуття незалежності пострадянськими республіками [38]. Останні роки існування союзних республік

у складі деградуючого СРСР стали перехідними, адже у цей час відбувалася трансформація геополітичних, етносоціальних і світоглядних поглядів та формування уявлень про подальший розвиток етнокультурних, соціоетнічних, етнонаціональних, релігійних та державно-політичних процесів у постсоціалістичних країнах. Зі зміною геополітичних орієнтирів з'явилася потреба у пошуку нових шляхів етнокультурного розвитку народів та склалися сприятливі передумови для похвалення стосунків з діаспорою. Основою закордонних українських національно-державницьких об'єднань діаспори були державні установи у вигляді реформованого Державного Центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР), що діяв поза межами України протягом 1921–1992 рр., займаючись консолідацією світового українства, його політичних та громадських об'єднань, наданням українському народу допомоги у викритті тоталітарного режиму в СРСР, інформуванням міжнародної спільноти про антидемократичні дії органів радянської влади проти українців, мобілізацією зусиль урядів, міждержавних урядових та міжнародних організацій на демократизацію суспільно-політичного ладу в УРСР.

Другий період (1991–1995 рр.) взаємовідносин настав після здобуття незалежності. У 1991 р., після краху плану перебудови та розпаду СРСР і відновлення незалежності союзних республік, розпочався період подальшої розбудови державності на основі національної ідеології, відбувалася зміна векторів як внутрішньодержавної, так і міжнародної політики. Пострадянські республіки мали вибудувати плани свого стратегічного розвитку, нові ідеологічні платформи

тощо. З проголошенням Акта незалежності України національно-визвольна боротьба за державний суверенітет України не завершилася, а лише перейшла на новий етап, адже наслідки впливу радянської ідеології на свідомість українців не викоренені навіть зараз, через понад чверть століття по тому. Представники національної еліти, зокрема громадсько-політичні діячі, науковці, освітяни та митці, які змушені були виїхати у період тотальних переслідувань українських націоналістів і переховуватися за кордоном, почали повертатися в Україну і робити певні кроки на шляху розбудови української держави.

Протягом 1985–1991 рр. радянська етнокультурна політика була орієнтована не лише на нівелювання українських етнокультурних цінностей, а й на зміну простору історичної пам'яті, світоглядних (релігійних) орієнтацій, ментальності соціуму. Хоча радянський уряд недооцінював впливу української діаспори на розвиток етнокультурних процесів, проте діаспора мала великий потенціал і завжди відстоювала інтереси України й українців у всьому світі. Проте державою (УРСР) коштів на це майже не виділялося, тому що було занадто багато невирішених внутрішніх проблем, і стосунки між Україною та діаспорою трималися значною мірою на ініціативі міжнародних громадсько-політичних об'єднань та благодійних організацій [48, с. 141].

У радянській Україні культура як система загальнолюдських, духовних і матеріальних цінностей зазнала суттєвих трансформацій і втрат. Етнокультурні цінності, що не відповідали партійно-номенклатурній ідеології, були практично вилучені з ужитку. Етнокультурні процеси на українській етнічній

території відбувалися під контролем радянської влади. На українській етнічній території жили лише радянські люди і лише графа «національність» у паспорті свідчила про їхнє етнічне походження, та й то не завжди, бо етнічність часто приховувалась. Українська мова, освіта, культура, мистецтво, політика, армія тощо були заідеологізовані, денационалізовані, радяннізовані, комунізовані та переважно зросійщені.

Представники діаспори зберегли свою національну ідентичність завдяки мові, культурі, традиціям, хоча й значно асимілювалися в іншомовному середовищі, тоді як в УРСР мовне питання стояло дуже гостро. Етнокультурна динаміка росту населення змінювалась у напрямку зменшення української та збільшення російської етнокультурної компоненти. Радянська етнокультурна політика призвела до того, що питома частка українців у складі населення УРСР складала лише 72,7%; кількість росіян зросла до 11 млн.; сфера вживання української мови звузилася, у 1989 р. лише 87,7% українців вважали рідною українську мову, відповідно 12,3% – російську; населення поділилося на україномовних українців (40%), російськомовних українців (33–34%) та російськомовних росіян, що мешкали в Україні (20–21%); суспільна думка щодо проблеми державного суверенітету теж розділилася: Україну як суверенну державу бачили прихильники із північних, центральних та західних регіонів, а у складі СНД чи то інших міждержавних утворень – переважно мешканці Східної, Південної та частково Центральної України [25].

Українська нація у середині 1980-х років опинилася на порозі повної етнокультурної асиміляції і потребувала

допомоги на демократичному шляху «горбачовської перебудови» та зазнала масштабних етнокультурних змін на цьому перехідному етапі побудови між-етнічних взаємин. Діаспора зберігала українську етнічну культуру за кордоном, захищаючи її від наслідків реформ, а також борючись за збереження національної ідентичності та проти комуністично-тоталітарного режиму [8].

Як не сумно, проте аварія на ЧАЕС 1986 р. перетворилася на потужний чинник, що спричинив вкрай негативну реакцію, підірвав довіру до радянської влади та пробудив усвідомлення українцями власних національних інтересів, підвищення активності зрілих політичних сил та їх згуртування як в Україні, так і за кордоном. За короткий час опозиційні політики діаспори перетворили Чорнобиль на зрозумілий символ-ілюстрацію граничної кризи в усіх сферах життя, відбувся духовний, економічний, інформаційний струс [22, с. 367].

У ситуації, коли компартійна влада тотально русифікувала Україну, російська меншина мала всі необхідні умови для свого етнокультурного розвитку, а наявність мережі російськомовних навчальних закладів давала можливість молоді здобувати освіту і працювати за професією. При цьому всі інші меншини були майже позбавлені права розвитку. До прикладу, завдяки такій етнополітиці радянської влади в Західній Україні навіть польські та єврейські меншини не мали права гідного етнокультурного розвитку, російська мова і культура асимілювала і їх теж. Згідно з переписом населення 1989 р., російську мову визнали рідною 90,6% західноукраїнських євреїв, ідиш – 7,4% євреїв, а українську – лише 2%; польську мову визнали рідною 12,6%

поляків, російську – 20,3%, а українську – 66,6% [9, с. 143].

Культура була майже повністю русифікована. Приміром, на усій території УРСР, особливо у північних, східних регіонах та АР Крим, діяла мережа російських театрів та бібліотек. У кінотеатрах демонстрували російськомовні фільми. Іменами російських військових, партійних і державних діячів, а також діячів культури і мистецтв називали вулиці та майдани українських міст і сіл. Цьому сприяла створена наприкінці 1989 р. – на початку 1990 р. велика мережа російських громадських і культурних товариств [41, с. 37, 48–49, 53, 54].

Освіта і наука у радянській Україні перебували у сутужному стані, панувала офіційна марксистсько-ленінська ідеологія, лише закордонні дослідники могли відкрито, без жодних ідеологічних штампів вивчати наукові проблеми, що стосувалися української держави, її історико-культурної спадщини тощо. Наукові установи та освітні інституції діаспори значно вплинули на розвиток освіти, науки і культури в Україні, тим самим відчутно сприяючи відродженню державної незалежності України. Серед них, зокрема, Українська вільна академія наук (УВАН), Світова наукова рада (СНР), Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ), Українське історичне товариство (УІТ), Міжнародна асоціація українців (МАУ), Український католицький університет (УКУ), Український вільний університет (УВУ), Український науковий інститут Гарвардського університету, Канадський інститут українських студій Альбертського університету та багато інших [27, с. 14, 56–58].

Проекти освітніх реформ, ухвалені у 1984 та 1987–1988 рр., не поліпшили

стану справ, адже фінансування освіти відбувалося по залишковому принципу. У 1991 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про освіту», що визначав школу як основу духовного та соціально-економічного розвитку держави й передбачав кардинальні зміни в її роботі. Одним із пріоритетних напрямів зміцнення та розвитку міжнародних зв'язків у галузі освіти у цій програмі було зазначено «удосконалення системи співпраці з українською діаспорою, надання їй допомоги, ефективне використання можливостей західної діаспори, координація зусиль у сфері національно-духовного відродження, освіти, науки і культури» [32]. Серед основних шляхів реформування національного виховання також передбачено «активний обмін надбаннями духовної культури між усіма народами, які населяють Україну, а також з українською діаспорою» [32].

Релігійні інституції діаспори, передусім Українська греко-католицька церква (УГКЦ), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), Українська православна церква США (УПЦ), УГПЦ Канади, Українське євангельсько-баптистське об'єднання Північної Америки, Український народний союз, Український братський союз та ін., ставили собі за мету відродити українське релігійне життя та добитися легалізації в УРСР Української православної церкви, продемонструвати моральну підтримку українським віруючим в радянській Україні з боку зарубіжних українців та міжнародної громадськості. Проте все ж більшість церков в Україні стояли зачинені або в них діяли музеї чи якісь інші організації й лише з відродженням незалежності України продовжили функціонувати як релігійні інституції [28].

Молодіжні організації завжди сприяли всебічному патріотичному самовихованню, об'єднуючи на засадах християнської моралі молодь в Україні та діаспорі. Передусім це молодіжна організація «Пласт» та Спілка української молоді (СУМ). «Пласт» є найстарішою і найбільшою українською скаутською організацією, що утворилася у 1911 р. і об'єднує пластунів України й української діаспори США, Аргентини, Канади, Великої Британії, Німеччини та інших країн. СУМ як громадська організація, що об'єднала українську молодь і молодь діаспори на добровільних засадах, була заснована 1925 р. Нова хвиля боротьби за незалежність в Україні розпочалася в кінці 80-х років і спричинила відродження СУМ в Україні. Влітку 1989 р. організаційно оформилися перші осередки, які пізніше поширилися в усій Україні. В травні 1990 р. відбувся Всеукраїнський з'їзд, який проголосив утворення Спілки незалежної української молоді (СНУМ). В країні прокотилася хвиля голосних акцій, спрямованих проти існуючого комуністичного режиму. Це був період гострого протистояння з владою, коли утверджувалися національна символіка, національна самосвідомість. Часто активістів організації арештовували, засуджували, міліція розганяла масові акції національно-демократичного спрямування. Відомий студентський страйк в жовтні 1990 р. (т. зв. Революція на граніті) відбувався за активною участю снумівців-студентів. Відновлення історичної справедливості, реабілітація в свідомості народу відбулися великою мірою завдяки пропагандистським заходам СНУМ. З проголошенням незалежності головним завданням СНУМ стала боротьба за розбудову української

держави та державності. На Другому Великому Зборі Спілка приймає ряд важливих змін у статуті, визначивши виховний зміст своєї діяльності головним напрямком роботи. Одночасно змінилася назва – СУМ, її діяльність активізувалась у суспільному, культурному, спортивному, міжнародному напрямках тощо [10].

Закордонне українство організувало і провело комплекс міжнародно-інформаційних кампаній і акцій, метою яких було добитися підтримки державної незалежності України шляхом популяризації національної історії і культури та дискредитації політики органів влади СРСР щодо українського народу. Серед них, зокрема, чільне місце займали кампанія з висвітлення правди і вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, жертв сталінських репресій, «Акція деколонізації СРСР» [33], кампанія допомоги жертвам Чорнобильської катастрофи та ін. [34].

Узагальнюючи, варто наголосити, що процес «перебудови» створив передумови для розгортання національного відродження України. На стартовому етапі суспільної модернізації в центрі уваги опинилися саме етнокультурні проблеми: «відновлення прав і позицій у суспільстві української мови та культури, мов і культур усіх етнічних груп, історичної пам'яті, релігійний ренесанс й активізація суспільного життя» [49, с. 146].

У 1991 р. змінився хід української історії. Етнокультурний розвиток стабілізувався і почав набувати позитивних тенденцій. Але посттоталітарний і постгеноцидний спадок СРСР продовжив гальмувати подальший розвиток. Зрештою, збройна та інформаційна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 2014 р. й триває досі,

вкотре підтвердила, що там, де були не-допрацювання в етнокультурній політиці, запанував «русский мир» [46].

З відродженням державності розпочався посттоталітарний період новітньої історії України. Стосунки України та діаспори значно поживалися, відбулася демократизація та налагодження етнокультурних взаємовідносин. Нова влада дуже добре розуміла позитивний вплив діаспори, адже «діаспора є потужним державотворчим фактором розвитку, дієвим інструментом політичного, економічного та культурного впливу в країнах проживання, а також ефективним інструментом для утвердження позитивного іміджу держави на міжнародній арені» [17, с. 18, 20].

Тому на початку 90-х років розпочалося повернення в Україну творчої інтелігенції, а також етнокультурних цінностей, що були вивезені з України у повоєнні та режимні роки, зокрема історико-культурної спадщини, колекцій мистецьких творів, архівних документів та матеріалів, періодики, праць учених та дослідників, таких як П. Яцик, Е. Гуцуляк, М. Гоян та ін.

У цей час справжнім історичним етнокультурним феноменом та світоглядно-ідеологічним рухом став український націоналізм. Націоналісти після розпаду СРСР очолили українські національно-патріотичні сили у боротьбі за розбудову української державності та утвердження української національної ідеї. Одним із таких харизматичних лідерів була Я. Стецько, яка після повернення в Україну у 1991 р. стала головою Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН), а в 1992–2003 рр. – головою політичної партії Конгресу Українських Націоналістів (КУН). У той непростий

час ОУН та КУН відігравали провідну ідеологічну роль у розвитку українського націоналізму в незалежній Україні [26].

24 серпня 1992 р. під час проведення Всесвітнього форуму українців у Києві керівництво ДЦ УНР на чолі з президентом УНР в еміграції М. Плав'юком передало владні регалії Української Народної Республіки (УНР) президентові України Л. Кравчуку [27].

Після розпаду СРСР Росія оголосила себе його єдиною правонаступницею, привласнивши державний золотий фонд, дипломатичні служби і посольства, торговельно-економічні представництва та культурно-просвітницькі центри тощо. Тому Україна з метою збереження української етнічної ідентичності мала створювати нові власні спеціальні державні відомства, що уповноважені займатися розвитком діаспори, налагоджувати діяльність дипломатичних служб тощо. Їм потрібно було розробляти спільні програми співпраці (фінансово-економічні, бізнесові, культурно-просвітні, соціально-політичні, репатріації тощо); проводити різні форуми, конгреси, конференції як засоби вироблення механізмів співпраці та запозичення й обміну досвідом; сприяти створенню новітнього інформаційного продукту та інтерактивних технологій; брати активну участь у виборчих процесах в Україні в ролі міжнародних спостерігачів, таким чином сприяючи демократизації державно-політичних інституцій.

Взаємини між діаспорою й Україною налагодилися передусім у сфері науки й освіти, продовжили свою роботу різні фундації, що сприяли розвитку української освіти за кордоном, допомагали поширенню у світі правдивої інформації про український народ. На державному

рівні створено сприятливі умови для системного обміну з діаспорою студентами та викладачами, а також науковою літературою та інформацією. Це сприяло взаємному розвитку, а головне – консолідації етнічних українців, репрезентації держави на міжнародному рівні та визнанню її на світовому освітньому ринку як повноцінного партнера.

В Україні з 1991 р. запрацювали науково-дослідні установи, що займалися проблемами українознавства та налагоджували контакти з представниками української діаспори. Передусім це Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України у Києві під керівництвом професора П. Кононенка. Інституція була утворена 1992 р. і займалася міждисциплінарними дослідженнями України, українців і світового українства, досвіду етнічного культуротворення та впровадженням здобутків українознавства в освітню практику, а також координацією співпраці з українознавчими центрами та інституціями в усіх країнах розселення українців [42]. Також була налагоджена тісна співпраця між діаспорою і Центральним державним архівом музею літератури та мистецтва (ЦДАМЛМ), який отримав твори українських діаспорних вчених. Щороку завдяки діаспорі збагачувалися фонди історичних, краєзнавчих музеїв, бібліотек, картинних галерей, історико-культурних заповідників та інших закладів культури України.

Наприкінці 1992 р. уряд України прийняв рішення про утворення спеціалізованого державного органу – Національної комісії, що мала обстоювати державну політику в галузі культурних цінностей та вживати заходів для повернення на історичну батьківщину

культурних надбань і їх належного збереження. Основним аспектом у її діяльності стала робота з творчою українською діаспорою [37, с. 7].

З метою збору й надання матеріальної допомоги українським студентам за сприяння професора В. Кубійовича ще у 1940 р. у Кракові була створена Комісія допомоги українському студентству (КоДУС), що продовжувала працювати і в 90-х роках. Історію КоДУСу дослідив і опублікував монографічне дослідження відомий історик професор В. Сергійчук [36].

Крім того, українська діаспора продовжує матеріально підтримувати Український Вільний Університет (УВУ) у Мюнхені. Так, для виконання магістерських та докторських робіт до УВУ запрошуються випускники вищих навчальних закладів та науковці з України, зростає кількість українських студентів-емігрантів не лише з України, а й з інших еміграційних колоній.

Продовжує свою роботу Фондація УВУ в Нью-Йорку, заснована 1975 р. «Такі інституції, як Фондація УВУ в Нью-Йорку на чолі з професором Володимиром Стойком, і далі підтримують єдиний у світі вищий український навчальний заклад за межами рідної землі, інші збирають кошти на навчання й стажування молоді з України за кордоном. А колишній стипендіат КоДУС-у торонтський правник Володимир-Юрій Данилів склав щедрі пожертви на уфундування кафедри українознавства в Канадському університеті, чим ствердив одну з важливих рис українського солідаризму [...]. Фондацією УВУ в Нью-Йорку тільки за період з 1980 до 2003 рр. включно виділено стипендії студентам з США, Канади, Франції, Польщі, Італії,

Німеччини, а з 1991 і з України, у сумі 2 мільйони 403 тисячі 665 доларів. А ще ця Фундація протягом одинадцяти років організувала студійну програму під назвою «Стежками батьків по Європі», допомагала у виданні просвітницької літератури тощо. Так, уже майже 15 років існує незалежна Українська Держава, яка готує спеціалістів найрізноманітніших професій для різних галузей народного господарства, науки та культури. Але жертвовність української діаспори й надалі залишається важливим джерелом творення справжньої української національної еліти» [4, с. 6, 850].

Українська діаспора після проголошення незалежності України активізувала свої намагання допомогти у становленні демократії та громадянського суспільства [7]. Цю роль у цей період на себе перебрали закордонні громадські організації, вважає директор Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» І. Ключковська: «Роль держави у питанні стосунків з українською діаспорою є незаперечною, проте слід також наголосити на значенні громадських організацій, які фактично впродовж останнього десятиріччя поклали на себе її обов'язки, забезпечуючи координацію діяльності структур в Україні і поза нею, розробку програми співпраці, сприяли консолідації світового українства» [17, с. 9, 18–19]. Найвідоміші з них: Світовий Конгрес Українців (СКУ), Світовий Український Визвольний Фронт (СУВФ), Українська Всесвітня Координаційна Рада (УВКР), Світова Координаційна Рада Ідеологічно Споріднених Націоналістичних Організацій (СКР ІСНО), Антибільшовицький Блок Народів (АБН), Український

Конгресовий Комітет Америки (УККА), Ліга Визволення України (ЛВУ), Українсько-Американська Координаційна Рада, Комітет Українців Канади (КУК), Союз Українських Організацій Австралії (СУОА), Координаційний Осередок Українських Громадських Центральних Установ Європи (КОУГЦУ Європи), Світова Федерація Українських Жіночих Організацій (СФУЖО) та ін.

Однією із провідних нині діючих міжнародних організацій у діаспорі є Світовий Конгрес Українців (СКУ), що представляє інтереси та захищає права українців у діаспорі згідно із загальною Декларацією прав людини, координує діяльність усіх громадських організацій діаспори, що підтримують і розвивають українську національну ідентичність, мову, культуру та традиції в усьому світі, сприяють становленню громадянського суспільства та позитивного іміджу України та українців на міжнародній арені [23, 24]. Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ) був уворений у Нью-Йорку 1967 р. як одна з найвпливовіших зарубіжних громадсько-політичних інституцій української діаспори, що покликана надавати допомогу українському народу в його боротьбі за волю і оборону державної незалежності [35]. СКВУ у 1993 р. на I Конгресі в США змінив назву на сучасну – Світовий Конгрес Українців, він об'єднує 20 млн. українців у 133 країнах світу [1, с. 107].

Діяльність української діаспори позначилася на творенні справжньої української національної еліти та стала важливим чинником впливу на хід та розвиток етнокультурних процесів у суверенній Україні. Громадські та громадсько-політичні організації надавали фінансову, матеріальну та гуманітарну

допомогу в розвитку української держави. Про це свідчать доповіді, проголошені на Першій міжнародній науковій конференції «Діаспора як чинник утвердження Держави Україна у міжнародній спільноті» 8–10 березня 2006 р. у Львові [16, 23, 30, 40].

Міжнародна спільнота в знак солідарності з Україною засудила злочинні дії тоталітарного сталінського режиму СРСР, спрямовані на організацію Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, наслідком яких стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ, вікових традицій, духовної культури й етнічної самобутності українців. Це зафіксовано в Спільній заяві парламентів країн близького і далекого зарубіжжя з нагоди 70-х роковин Голодомору на 58 сесії Генеральної Асамблеї ООН. 28 листопада 2006 р. Верховна Рада України ухвалила закон № 376-V про те, що Голодомор 1932–1933 рр. в Україні визнано геноцидом українського народу [3].

Розглянувши особливості етнокультурних взаємин «Україна – діаспора» у період від середини 80-х до середини 90-х років ХХ ст., їх можна охарактеризувати як поступовий перехід взаємовідносин від спорадичних, підпорядкованих тоталітарній адміністративно-командній системі контактів до комплексної взаємовигідної співпраці на демократичних засадах. У результаті цих взаємовідносин було відновлено спільний етнокультурний простір, який сприяв збереженню й розвитку української ідентичності та розширенню комплексу етнокультурних взаємин з діаспорою. Простежено етнокультурні зміни, що відбулися у кризовий період розпаду СРСР, і нові проблеми, що постали перед Україною на переломному

етапі розвитку. Доведено, що в цей період вирішенню як внутрішніх, так і зовнішніх проблем України сприяла українська діаспора. Стосунки України з діаспорою розглянуто у ключових сферах етнокультурних взаємин. У ході дослідження виділено два основних етапи етнокультурного державно-політичного розвитку (1985–1991 рр. та 1991–1995 рр.). Виявлено, що взаємовідносини України та діаспори до і після здобуття незалежності Україною докорінно відрізнялися. На першому етапі вони були епізодичними та здійснювалися лише під наглядом спецслужб. Безконтрольних взаємин з діаспорою не було і не могло бути, відбувалися політичні репресії, мовне і культурне зрощення, а національна еліта була змушена виконувати настанови уряду УРСР. Українцям за межами України теж загрожувала мовна, культурна, релігійна асиміляція. Тому для збереження власної етнічної ідентичності, відстоювання своїх прав і свобод українці діаспори об'єднувалися в громадські організації. На другому етапі, тобто після здобуття незалежності, взаємостосунки України і діаспори значно змінилися, зокрема, з'явився спільний етнокультурний простір, що об'єднав зусилля України і діаспори у боротьбі за становлення вільної й демократичної країни. Передусім розпочалася як усередині країни, так і за її межами робота з повернення спадку репресованої творчої інтелігенції, налагодження міцних і різнопланових зв'язків з діаспорою, становлення міжнародного іміджу України тощо. Продовжилося духовне, культурне й релігійне єднання світового українства задля вирішення проблем, пов'язаних із розбудовою суверенної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О. В. Українська діаспора як чинник формування національної пам'яті в Україні. *Культурологія*. 2015. № 4 (29). С. 102–110.
2. Баран В., Даниленко В. Українці в світі. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Т. 13. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 304 с.
3. Борисенко В. К. Свіча пам'яті: Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках. Київ: ВД «Стилос», 2007. 288 с.
4. В ім'я майбутнього нації. Документи і матеріали про організацію допомоги українською діаспорою студентам-емігрантам у 1920–2000 роках. Київ, 2005. 920 с.
5. Винницький М. Україна і діаспора – процес формування «Світового українства». URL: <http://ethnography.national.org.ua/lib/diaspora.html>
6. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. Житомир: Льонок, 1992. 164 с.
7. Горелов Д. М. Вплив організацій української діаспори на розвиток громадянського суспільства в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 3 (20). С. 32–38.
8. Гришко В. Українська національна ситуація в СРСР на тлі горбачовської «перебудови». *Сучасність*. 1988. № 2. С. 73–91.
9. Дністрянський М. Етногеографія України. Львів, 2008. 232 с.
10. Енциклопедія українознавства: словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955–2003.
11. Енциклопедія української діаспори. URL: http://eudusa.org/index.php?title=Main_Page
12. Євтух В. Б., Трощинський В. П., Попок А. А. Закордонне українство. Навчальний посібник. Київ: ВІК, 2005. 308 с.
13. Євтух В. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій / КНУТШ. Київ: Стилос, 2004. 243 с.
14. Зарубіжні українці / С. Ю. Лазебник (кер. авт. кол.), Л. О. Лещенко, Ю. І. Макара та ін. Київ, 1991. 252 с.
15. Заставний Ф. Д. Українська діаспора: розселення українців у зарубіжних країнах. Львів: Світ, 1991. 120 с.
16. Збірник доповідей Першої міжнародної наукової конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті». Львів: Сполом, 2006. 508 с.
17. Ключковська І. Держава – діаспора у світових реаліях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2008. Вип. 11. С. 8–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoai_2008_11_3
18. Ключковська І. М. Україна – діаспора: новий формат стосунків. *Українознавство*. 2007. Число 1. С. 299–302.
19. Ключковська І. М. Україна–діаспора: двовекторність стосунків. *Український вимір*. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, методичних статей і матеріалів. Ніжин: НДУ ім. Гоголя, 2006. С. 19–21.
20. Ключковська І. Що може діаспора? Досвід інших країн та реалії України. 16 грудня 2010. URL: <http://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/shcho-mozhe-diaspora>
21. Краснодемька І. Й. Роль західної української діаспори в етнокультурних процесах в Україні (кінець 80-х – середина 90-х років ХХ ст.). *Українознавство*. 2018. № 3. С. 21–40.
22. Кудряченко А. І. Політична історія України ХХ століття: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / А. І. Кудряченко, Г. І. Калінічева, А. А. Костиря. Київ: МАУП, 2006. 696 с.
23. Лозинський А. Основні питання до діаспори. *Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті*: Перша міжнар. наук. конф., 8–10 березня 2006 р.: тези доп. Львів, 2006. 368 с.
24. Лозинський А. Світовий Конгрес Українців та ООН: заради справедливості. Київ: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2013. 220 с.
25. Ломака О. Класифікація етнічних процесів у вітчизняній етнології. *Наукові*

записки. Серія Історичні науки. 2012. Вип. 16. С. 48–55.

26. Отрошко Л. Громадсько-політична діяльність Слави Стецько в контексті етнокультурних процесів в Україні у період від середини 80-х років ХХ ст. до початку 2000-х років. *Українознавство*. 2018. № 3 (68). С. 62–81.

27. Недужко Ю. В. Діяльність української діаспори щодо відновлення державної незалежності України (середина 40-х – початок 90-х років ХХ ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2010. 35 с.

28. Недужко Ю. В. Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. 618 с.

29. Пасемко І. П. Українство: світові обшири: статті, есеї, розвідки. Харків: Майдан, 2006. 604 с.

30. Педенко В. Вплив української діаспори на розвиток України як європейської демократичної держави та просування українських національних інтересів серед впливових гравців на міжнародній арені. *Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті*: Перша міжнар. наук. конф., 8–10 березня 2006 р.: тези доп. Львів, 2006. 368 с.

31. Попок А. А. Закордонне українство як об'єкт державної політики. Київ: Альтерпрес, 2007. 226 с.

32. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»). Постанова Кабінету Міністрів України. Програма. Заходи від 03.11.1993. № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>

33. Проект акції за деколонізацію СРСР, розроблений СКВУ на 1980 р. ЦДАЗУ. Ф. 36. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 107.

34. Російщення України. Науково-популярний збірник / гол. ред. Л. Полтава, ред. колегія: І. Білинський, С. Вожаківський і М. Чировський. Видання Українського Конгресового Комітету Америки. Нью-Йорк, 1984.

35. Світовий Конгрес Українців (СКУ). URL: http://www.uvkr.com.ua/about/providni_organizaciyi.html

36. Сергійчук В. І. Історія КоДУС-у. Київ: ПП Сергійчук В. І., 2008. 386 с.

37. Совінська Н. В. Внесок української діаспори країн Західної Європи в розвиток економіки та культури незалежної України (1991–2001 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 2002. 20 с.

38. Соколюк З. Радянська державна система і горбачовські реформи. *Сучасність*. 1988. № 3. С. 85–98.

39. Трошинский В., Шевченко А. Українці в світі. Україна крізь віки. Том 15. Київ: Альтернативи, 1999. 352 с.

40. Удовенко Г. Й. В ім'я України: збудуймо українську державу в Україні. *Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті*: Перша міжнар. наук. конф., 8–10 березня 2006 р.: тези доп. Львів, 2006. 368 с.

41. Україна поліетнічна. Інформаційно-бібліографічний покажчик / упор. І. Винниченко. Київ, 2003. 108 с.

42. Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту). Київ: МП Леся, 2015. 504 с.

43. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії: монографія / Євтух В., Трошинський В., Попок А., Швачка О. Київ: Вид-во УАННП «Фенікс», 2003. 228 с.

44. Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / за ред. В. Ісаїва; пер. з англ. А. Іщенко. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 362 с.

45. Українці в зарубіжному світі. Київ: Наукова думка, 1991. 138 с.

46. Фігурний Ю. С. Українські етнічні, державотворчі, націєтворчі та етнокультурні процеси: концептуальні узагальнення. *Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення*: колективна монографія. Київ: НДІУ, 2018. С. 207–214.

47. Чернова К. О. Українська діаспора як соціокультурна система. Київ: ДАККіМ, 2007. 347 с.

48. Ярмоленко М. І. Етнокультурні процеси на території Західної України у 1944–1991 рр. *Грані*. 2015. № 4 (120). С. 141–149.

49. Encyclopedia of Ukraine. The Canadian Institute of Ukrainian studies, The Shevchenko Scientific Society (Sarcelles, France), The Canadian Foundation for Ukrainian studies. Toronto: University of Toronto press.

REFERENCES

1. ANTONIUK, O. (2015). Ukrainian Diaspora as a Factor for National Memory Formation in Ukraine. *Kulturolohiia* (Cultural Studies), (4 (29)), pp. 102–110. [in Ukr.]
2. BARAN, V., DANYLENKO, V. (1999). *Ukrainians in the World. Ukraine in the System Crisis (1946–1980)*. Vol. 13. Kyiv: Alternatyvy, 304 p. [in Ukr.]
3. BORYSENKO, V. (2007). *A Candle of Remembrance: The Oral History of the Genocide of Ukrainians in 1932–1933*. Kyiv: Stylos, 288 p. [in Ukr.]
4. *In the Name of a Future Nation. Documents and Materials on the Assistance Organized by the Ukrainian Diaspora for Expat Students in 1920–2000*. (2005). Kyiv, 920 p. [in Ukr.]
5. VYNNYTSKYI, M. *Ukraine and the Diaspora: The Process of Forming Global Ukrainian Community Abroad*. [online] Available at: <http://etnography.national.orh.ua/lib/diaspora.html> [in Ukr.]
6. VYNNYCHENKO, I. (1992). *Ukrainians in the USSR: A Historical and Geographical Study*. Zhytomyr: Lonok, 164 p. [in Ukr.]
7. HORIELOV, D. (2011). Impact of the Ukrainian Diaspora Organizations on the Development of Civil Society in Ukraine. *Stratehichni priorityety* (Strategic Priorities), (3 (20)), pp. 32–38. [in Ukr.]
8. HRYSHKO, V. (1988). Ukrainian National Situation in the USSR against the Background of Gorbachev's "Perestroika". *Suchasnist*, (2), pp. 73–91. [in Ukr.]
9. DNISTRIANSKYI, M. (2008). *Ethnogeography of Ukraine*. Lviv, 232 p. [in Ukr.]
10. KUBIIOVYCH, V., ed., *Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary* [in 11 volumes] (1955–2003). *Shevchenko Scientific Society*. Paris; New York: Molode zhyttia; Lviv; Kyiv: Hlobus. [in Ukr.]
11. *Encyclopedia of the Ukrainian Diaspora*. [online] Available at: http://eudusa.orh/indekh.php?title=Main_Pahe [in Eng.]
12. YEVTUKH, V., TROSHCHYNSKYI, V., POPOK, A. (2005). *Ukrainians Abroad. A Study Guide*. Kyiv: VIK, 308 p. [in Ukr.]
13. YEVTUKH, V. (2004). *Ethnosocial Processes in Ukraine: Opportunities for Scientific Interpretation*. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv; Stylos, 243 p. [in Ukr.]
14. LAZEBNYK, S. et al. (1991). *Ukrainians Abroad*. Kyiv, 252 p. [in Ukr.]
15. ZASTAVNYI, F. (1991). *Ukrainian Diaspora: Resettlement of Ukrainians in Foreign Countries*. Lviv: Svit, 120 p. [in Ukr.]
16. *Proceedings of the First International Scientific Conference "Diaspora as a Factor in the Establishmnet of Ukraine as a State in the International Community"*. (2006). Lviv: Spalom, 508 p. [in Ukr.]
17. KLIUCHKOVSKA, I. (2008). State and Diaspora in the Global Reality. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. *Istorychni nauky* (Scientific Proceedings of the National University "Ostroh Academy". Historical Sciences), [online] Vol. 11, pp. 8–19. Available at: http://nbuv.hov.ua/UIRN/Nznuoai_2008_11_3. [in Ukr.]
18. KLIUCHKOVSKA, I. (2007). Ukraine and Diaspora: A New Format of Relations. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 1, pp. 299–302. [in Ukr.]
19. KLIUCHKOVSKA, I. (2006). Ukraine and Diaspora: Two-Vector Relations. In: *Ukrainskyi vymir. Mizhnarodnyi zbirnyk informatsiinykh, osvitnikh, metodychnykh statei i materialiv* (Ukrainian Dimension. International Collection of Information, Educational, and Methodological Articles and Materials). Nizhyn: Nizhyn Gogol State University Press, 19–21 pp. [in Ukr.]

20. KLIUCHKOVSKA, I. (December 16, 2010). *What Can the Diaspora Do? Experience of Other Countries and Ukrainian Reality*. [online] Available at: <http://day.kiv.ua/uk/article/cuspilstvo/shcho-mozhe-diaspora> [in Ukr.]

21. KRASNODEMSKA, I. (2018). The Role of the Western Ukrainian Diaspora in the Ethnocultural Processes of Ukraine (late 1980s–mid-1990s). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 3, pp. 21–40. [in Ukr.]

22. KUDRIACHENKO, A., KALINICHEVA, H., KOSTYRIA, A. (2006). *Political History of Ukraine in the 20th Century: A Textbook for University Students*. Kyiv: Interregional Academy of Personnel Management Press, 696 p. [in Ukr.]

23. LOZYNSKYI, A. (2006). Basic Questions to the Diaspora. In: *Diaspora yak chynnyk utverdzhennia derzhavy Ukraina u mizhnarodnii spilnoti: Persha mizhnarodna naukova konferentsiia: tezy dopovidei, 8–10 bereznia, 2006 r.* (Diaspora as a Factor in the Establishment of Ukraine as a State in the International Community. First International Scientific Conference. Abstracts. March 2006). Lviv, 368 p. [in Ukr.]

24. LOZYNSKYI, A. (2013). *World Congress of Ukrainians and the United Nations: For the Sake of Justice*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Press, 220 p. [in Ukr.]

25. LOMAKA, O. (2012). Classification of Ethnic Processes in National Ethnology. *Naukovi zapysky. Seriia: Istorychni nauky* (Scientific Proceedings. Historical Sciences Series), Vol. 16, pp. 48–55. [in Ukr.]

26. OTROSHKO, L. (2018). Social and Political Activity of Slava Stetsko in the Context of Ethnocultural Processes in Ukraine from the Mid-1980s to the Beginning of the 2000s. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 3 (68), pp. 62–81. [in Ukr.]

27. NEDUZHKO, Yu. (2010). *Activities of the Ukrainian Diaspora for the Restoration of the State Independence of Ukraine (mid-1940s – early 1990s)*. [A thesis for Candidate of Sciences degree in History, specialty 07.00.01]. Pereiaslav-Khmelnitskyi, 35 p. [in Ukr.]

28. NEDUZHKO, Yu. (2009). *The Ukrainian Diaspora in the Process of Restoring the State Independence of Ukraine*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia, 618 p.

29. PASEMKO, I. (2006). *Ukrainian Community: Global Scopes: Articles, Essays, Research*. Kharkiv: Maidan, 604 p. [in Ukr.]

30. PEDENKO, V. (2006). The Influence of the Ukrainian Diaspora on the Development of Ukraine as a European Democratic State and the Promotion of Ukrainian National Interests among Influential Players in the International Arena. In: *Diaspora yak chynnyk utverdzhennia derzhavy Ukraina u mizhnarodnii spilnoti: Persha mizhnarodna naukova konferentsiia: tezy dopovidei, 8–10 bereznia, 2006 r.* (Diaspora as a Factor in the Establishment of Ukraine as a State in the International Community. First International Scientific Conference. Abstracts. March 2006). Lviv, 368 p. [in Ukr.]

31. POPOK, A. (2007). *Ukrainians Abroad as an Object of Public Policy*. Kyiv: Alterpres, 226 p. [in Ukr.]

32. *About the “Education” National State Program (“Ukraine of the 21st Century”). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Program. Events of Nov. 03. 1993. No. 896.* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> [in Ukr.]

33. The Draft Action for Decolonization of the USSR Developed by the World Congress of Ukrainians in 1980. In: *Central State Archives for Foreign Ukrainian Studies*. [in Ukr.]

34. POLTAVA, L., ed., et al. (1984). *Russification of Ukraine. A Popular Scientific Collection*. New York: Ukrainian Congress Committee of America. [in Ukr.]

35. *Ukrainian World Congress (UWC)*. [online] Available at: http://www.uvkr.com.ua/about/providni_orhanizatsii.html [in Ukr.]

36. SERHIICHUK, V. (2008). *History of the Commission for Assisting Ukrainian Students*. Kyiv: PE Serhiichuk M.I., 386 p. [in Ukr.]

37. SOVINSKA, N. (2002). Contribution of the Ukrainian Western European Diaspora to the Development of the Economy and Culture of Independent Ukraine (1991–2001).

- [A thesis for Candidate of Sciences degree in History, specialty 07.00.01]. Chernivtsi, 20 p. [in Ukr.]
38. SOKOLIUK, Z. (1988). The Soviet State System and Gorbachev's Reforms. *Suchasnist*, (3), 85–98 pp. [in Ukr.]
39. TROSHCHYNSKYI, V., SHEVCHENKO, A. (1999). *Ukrainians in the World. Ukraine through the Ages*. Vol. 15. Kyiv: Alternatyvy, 352 p. [in Ukr.]
40. UDOVENKO, H. In the Name of Ukraine: Let's Build the Ukrainian State in Ukraine. In: *Diaspora yak chynnyk utverzhennia derzhavy Ukraina u mizhnarodnii spilnoti: Persha mizhnarodna naukova konferentsiia: tezy dopovidei, 8–10 bereznia, 2006 r.* (Diaspora as a Factor in the Establishment of Ukraine as a State in the International Community. First International Scientific Conference. Abstracts. March 2006). Lviv, 368 p. [in Ukr.]
41. VYNNYCHENKO, I., comp. (2003). *Multiethnic Ukraine. Information and Bibliography*. Kyiv, 108 p. [in Ukr.]
42. HAI-NYZHNYK, P., ed., (2015). *Ukrainian Studies: Conceptual, Theoretical, and Methodological Foundations of the Development*. Kyiv: MP Lesia, 504 p. [in Ukr.]
43. YEVTUKH, V. et al. (2003). *Ukrainian Diaspora. Sociological and Historical Studies*. A Monograph. Kyiv: Feniks, 228 p. [in Ukr.]
44. ISAIV, V., ed. (2004). *Ukrainian Society on the Path of Transformations: A Western Interpretation*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Press, 362 p. [in Ukr.]
45. *Ukrainians in the Foreign World*. (1991). Kyiv: Naukova dumka, 138 p. [in Ukr.]
46. FIHURNYI, Yu. (2018). Ukrainian Ethnic, State-Building, Nation-Creating, and Ethnocultural Processes: Conceptual Generalizations. In: *Ukraine and Ukrainians in Ethnocultural Processes: Conceptual Generalizations: A Collective Monograph*. Kyiv: RIUS Press, pp. 207–214. [in Ukr.]
47. CHERNOVA, K. (2007). *The Ukrainian Diaspora as a Sociocultural System*. Kyiv: National Academy of Government Managerial Staff of Culture and Arts Press, 347 p. [in Ukr.]
48. YARMOLENKO, M. (2015). Ethnocultural Processes in Western Ukraine in 1944–1991. *Hrani* (4 (120)), pp. 141–149. [in Ukr.]
49. *Encyclopedia of Ukraine*. The Canadian Institute of Ukrainian Studies; The Shevchenko Scientific Society (Sarcelles, France); The Canadian Foundation for Ukrainian Studies. Toronto: University of Toronto Press. [in Eng.]